

## **JOQARÍ KLASLARDA QARAQALPAQ ÁDEBIYATIN OQITIWDÁ INNOVACIYALIQ-PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALARDI QOLLANIW MÁSELELERI**

**Islambek Yusupov**

*Berdaq atındağı Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı*

*mámleketlik muzeyiniń jetekshi qánigesı*

**Ключевые слова:** процесс урока, поэзия, поэма, образ, творчество, стиль, метод, жанры, обучение, разбора лирического произведения.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha sabaqlarda texnologiyalardı qollanıw ózgesheliklerin, házirgi ádebiyat sabaqların oqıtıw barısında inovaciyalıq-pedagogikalıq texnologiyalardıń teoriyalıq hám ámeliy tiykarların bir sistema dógereginde úyreniw zárúr. Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha metodikalıq qollanbalar, islenbeler, metodikalıq kórsetpeler kerekli metodikalıq ádebiyatlardı jaratıw zárúrligi payda bolmaqta.

10-11-klaslarda qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda innovaciyalıq-pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıw máseleleri az úyrenilgen hám izertlengen. Bul másele boyınsha J.Sagidullaeva hám J.Qaniyazovalar «Ádebiyat teoriyasın oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalar» degen qollanbasında “Assesment” texnikası, “Blic soraw” usılı, “Venn diagramması”, “Túsinikler analizi” texnologiyası, “Aqılıy hújim”, “BBB” texnikası, “Teksheme tekshe” texnologiyası, “Ryuzeme”, “Klaster” texnologiyalarınan paydalanıw metodikası haqqında pikirler bildirilgen. Bul metodikalıq qollanbada ádebiyattanıw páninen mısallar keltirilgen [1]. Bulardan basqa K.Palimbetov, I.Pirniyazov, R.Berdimuratovalar tárepinen shıǵarılǵan “Ádebiyattı oqıtıw metodikası” degen metodikalıq qollanbada 8-klaslarda ádebiyattı oqıtıw metodikası izertlenip, sabaq túrleri hám oqıtıw metodları boyınsha metodikalıq pikirleri bildirilgen[2].

O.Abduqudusov, H.Rashidovlarning «Kásip óner pedagogikasi» degen metodikalıq qollanbasında: «Kásip óner táliminde innovatsiyalıq texnologiyalardıń qollanılıwı haqqında metodikalıq pikirleri bildirilgen. Bilimlendiriw sistemasında túp ózgerisler zárurlıgı esapqa alınıp XX ásirdeń 80-jıllarınan baslap pedagogikalıq oqıw orınlarında «Innovatsiya» termini qollana basladı. Bul pedagogika teóriyası hám ámeliyatında óz ornın, ahamiyetin taptı» dep atap kórsetedi [3].

2022-2023-oqıw jılında 10-klass ushın arnalǵan ádebiyat baǵdarlaması zamanagóy túrde dúzilgen. Usı baǵdarlama tiykarınan Q.Orazımbetov, B.Genjemuratov hám G.Begmuratovlar tárepinen 2022-jılı 10-klass oqıwshıları ushın “Qaraqalpaq ádebiyatı” sabaqlıǵı dúzilgen. Bul sabaqlıqtıń mazmunına berilgen ádebiy materiallar tórt bólimge ajratılıp kirgizilgen.

**I bólim** “Xalıq awızeki dóretilshiligi tuwralı bilimlerdi ulıwmalastırıw” dep atalıp, bul bólimge: “Edige” (dástanınan úzindi), “Qoblan” (dástanınan úzindi), áyyemgi dáwir ádebiyatınıń rawajlanıw basqıshları. Áyyemgi Shıǵıs ádebiyatı, Antik dáwir (áyyemgi Greciya hám Rim) ádebiyatı, Esxil: “Shınjırlanıp bánt etilgen Prometey”, teoriyalıq maǵlıwmatlar berilgen. Sabaqlıqta “Orta ásirlerdegi túrkiy xalıqlar ádebiyatınıń rawajlanıw baǵdarları” dep atalǵan **II bólimine**: Yusup Has Hajibtıń “Baxıtqa baslawshı bilim” shıǵarması, Sulayman Baqırǵaniydeń dóretilshiligi, Orta ásirler dúnya ádebiyatınıń rawajlanıw basqıshları, Migel de Servantestıń “Lamanchlı don Kixot” (romannan úzindi) hám teoriyalıq maǵlıwmatlar; “XVIII-XIX ásirlerde qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıw baǵdarları” dep atalǵan **III bólimine**: Jiyeń Amanlıq ulınıń “Posqan el” poeması, Kúnxojanıń “El menen”, Ájiniyazdıń “Bozataw” poeması, Berdaqtıń “Shejire”, “Ernazar biy”, Qaraqalpaq hám ózbek ádebiyatında hayallar dóretilshiligi. Nadirabegim, Sápıwra Jayılbek qızı, XVIII-XIX ásirlerde jáhán ádebiyatınıń rawajlanıw baǵdarları, A.S.Pushkinniń “Baxshasaray fontanı”, teoriyalıq maǵlıwmatlar, romantizm hám realizm temaları berilgen.

Sabaqlıqtıń “XX ásirlerde qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıw baǵdarları” dep atalǵan **IV bólimine**: Seyfulǵabit Májitovtıń “Iniyat bolısqa”, “Qız-kelinsheklerge” qosıqları, Máwdid Bekmuxammed ulınıń dóretiwshiligi, Q.Áwezovtıń “Tilek jolında” (dramadan úzindi), Abdurauf Fitrattıń “Abıl fayzhan” (dramadan úzindi), teoriyalıq maǵlıwmatlar, ádebiy shıǵarma qaharmanı, Erix Mariya Remarktıń “Batis frontta ózgeris joq” (romannan úzindi), qosımsha oqıw ushın Abdulla Qadiriydıń “Ótken kúnler” (romannan úzindi), S.Bahadırovanıń “Anama xat” gúrrińleri kirgizilgen [4].

10-klass ushın arnalǵan qaraqalpaq ádebiyatı baǵdarlaması tariyxıy-xronologiyalıq princip tiykarında dúzilgen. Bul pán baǵdarlamasın dúziwde tematikalıq-xronologiyalıq princip saqlanǵan. Sonlıqtan, baǵdarlamaǵa kirgizilgen ádebiy materiallar tiykarınan izbeizlik penen orın alǵan. Bul baǵdarlamada ádebiyattıń xarakterli belgileri tuwralı maǵlıwmatlar berilgen.

2022-jılı dúzilgen sabaqlıqta shayır-jazıwshılardıń dóretiwshiligi sabaqlıqta tereń tallanǵan. Olardıń dóretpelerinen tekstler kóp kirgizilgen. Oqıwshılardıń jas ózgesheliklerin esapqa alıp tekstlerge tereń didaktikalıq tallaw jasalǵan. Bunday etip tekstlerdiń sabaqlıqqa kóbirek beriliwi oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın arttıradı. Hár bir tema boyınsha oqıwshılar ushın tayarlanǵan sorawlar metodikalıq talaplarǵa juwap beredi.

K.Allambergenov, Q.Orazımbetov, Mariyam Bekbergenova hám Zıyada Bekbergenovalar tárepinen 2018-jılı 11-klass oqıwshıları ushın “Qaraqalpaq ádebiyatı” sabaqlıǵı dúzilgen. Bul sabaqlıqtıń mazmunına berilgen ádebiy materiallar tórt bólimge ajratılıp kirgizilgen. “Ádebiyat tariyxı” dep atalǵan **I bólimge: Ádebiyatımız saǵaları**: Avesto, Maxmud Qashqariy, Sulayman Baqırǵaniy, Nasratdin Burhanaddin Rabǵuziy dóretpeleri; XIX ásir diń aqırı hám XX ásir basındaǵı qaraqalpaq ádebiyatı: Omar Súyirbek ulınıń dóretpeleri berilgen. “XX ásir qaraqalpaq ádebiyatı” dep atalǵan **II bólimine**: Qasım Áwezov, Sapar Xojaniyazov, Ismayıl Qurbanbaev, I.Yusupov, T.Qayıpbergenov, S.Bahadırovalardıń dóretpeleri berilgen. “Ǵárezsizlik dáwirdegi qaraqalpaq ádebiyatı” dep atalǵan **III bólimine**: poeziya, proza hám dramaturgiya;

“Tuwısqan xalıqlar ádebiyatı” dep atalgan **IV bólimine**: Shayx Saadiy, Maqtımqulı dóretpeleri kirgizilgen [5].

Ádebiyat baǵdarlaması monografiyalıq hám sholıw materialların óz ishine aladı. 10-11-klaslarda ádebiyat páninen berilgen bilimlerdi ulıwmalastırıw, jazıwshınıń dóretiwshiligi, ádebiyattıń rawajlanıwında tutqan ornın, shıǵarmalardıń ótken hám házirgi kún ushın áhmiyetin bilip alıwın támiyinleydi. Hárbir monografiyalıq temalarda shayır hám jazıwshılardıń bir yamasa birneshe shıǵarması úyreniledi. Bul shıǵarmalardıń ayırımları keń jobada tolıq hám hár tárepleme, ayırımları oǵan qaraǵanda qısqa jobada, ayırımları ulıwma maǵlıwmat beriw arqalı úyreniledi. Biraq barlıǵında da kórkem shıǵarma oqıtıladı, kórkem tekstti tásirli qabıl etiwge áhmiyet beriledi. Monografiyalıq temalar jazıwshınıń ómiri hám dóretiwshiligi haqqındaǵı maǵlıwmatlardı da tolıǵı menen óz ishine aladı. Bunda tek kórkem shıǵarma tekstin ózlestiriw menen sheklenbey, shayır hám jazıwshılardıń dóretiwshilik jolı, estetikalıq ideyası da túsindiriledi.

Ádebiyat baǵdarlamasında berilgen sholıw temalarda oqıwshılarga ádebiyat tariyxınıń tiykargı rawajlanıw basqıshları, hárbir dáwirge tiyisli bolǵan ádebiy estelikler haqqında maǵlıwmat beriw názerde tutiladı. Sholıw temaların ótiwde ayırım jazıwshılar hám olardıń sol dáwir ushın xarakterli bolǵan shıǵarmaları haqqında maǵlıwmat gúrrińlesiw, pikirlesiw tiykarında beriledi, ayırım shıǵarmalar boyınsha oqıwshılar bayanatlar jasaydı. 10-11-klaslarda ádebiyat teoriyasınan beriletuǵın maǵlıwmatlar arnawlı túrde óılmey, oqıtılatuǵın negizgi materiallardı tallaw dáwirinde sol ádebiy shıǵarmalardıń mazmunına, ádebiyat teoriyası pániniń máseleleriniń izbe-izligine baylanıslı úyretiledi. Solay etip, ádebiyat teoriyasınan túsinipler beriledi.

Oqıwshılarga ádebiyat teoriyasınan qısqasha túsinipler beriw menen birge, onı ámeliy jumıs barısında qollana alıw kónlikpelerin ósiriwge de itibar beredi. Klaslar joqarılaǵan sayın ádebiyat teoriyasınan beriletuǵın materiallar keńeytileti. 10-11-klaslarda ádebiyat sabaǵın oqıtıw boyınsha bilimdi bekkemlew hám tákirarlaw jumıslarında alıp barıw tiykargı wazıypa. Bul ushın baǵdarlamada tiyisli saat ajratılǵan, bunı paydalanıw zárúr.

Tákírarlaw sabağı shıǵarmanı oqıw, úyreniwdiń barısında hám sol shıǵarmanıń ústinde jumıstı tamamlaw procesinde, múmkin bolǵanınsha jańa materialdı ótilgen materialga baylanıstırıw waqıtlarında da júrgizile beredi. Tákírarlaw sabaǵın muǵallım tek ulıwma sóz etiw tiykarında qurmastan, ótilgen materialdıń negizin tákírarlaw tiykarında ótiwi, sonıń menen qatar oqıwshılarga qosımsha jańa bilim beriw dárejesinde oqıtılıwı kerek boladı. Ádebiy shıǵarmanıń tiliniń kórkemligin tekserip úyreniw, onıń mánilik ózgesheliklerin hám baylanısların úyrenip barıw - ádebiyat sabaqlarınıń tiykarǵı wazıypalarınan sanaladı.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha sabaqlardı oqıtıw barısında interaktiv iskerliktiń tiykarǵı belgileri bolǵan óz ara baylanıs, jeke juwapkershilik, bir-birine járdem kórsetiw háreketi, jumıstı birge alıp barıw qábileti, topardaǵı jumıs nátiyjesi sáwleleniwi tiyis. Interaktiv texnologiyanıń áhmiyetli tárepi sonda, bunda bir shıǵıp sóylewshiniń, jeke bir pikirdiń ústemligin shekleydi. Nátiyjede oqıwshılar bilim alıw barısında óz pikirin sın kózqaras penen aytıwǵa hám tiyisli ádebiy materiallardı talqılaw tiykarında quramalı máselelerdi sheshiwge, qáte pikirlerdi saplastırıwǵa, tereń oylap kórilgen sheshimlerdi qabıl etiwge, bir-biri menen mádeniyatlı qarım-qatnas jasawǵa úyrenedi. Bul ushın ádebiyat sabaqlarında jeke, jup hám topar jumısları shólkemlestirilip barıladı. Ádebiyat boyınsha hárqıylı maǵlıwmatlar menen tanısıp, pikirlew qábileti, dóretiwshilik uqıbı jetilisedi. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda interaktiv usıllar klasta sherikleslik jaǵdayında shólkemlestiriledi. Ádebiyat sabaǵında interaktiv texnologiyalardı qollanıw barısında oqıtıwshı dóretiwshi sheriklesler sıpatında islewge, turaqlı tayarlıqqa hám juwapkershilikli máselelerdi sheshiwge úyrenedi.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda interaktiv usıllar tómendegi nátiyjelerge alıp keledi: Birinshiden, oqıwshılardıń ádebiyat sabaǵına, pánge qızıǵıwshılıǵı artadı hám oqıw materialların bekkem ózlestiredi. Ekinshiden, oqıwshılardıń tereńnen oylaw hám erkin pikirlew qábileti rawajlanadı sóylew mádeniyatı qalıplese. Úshinshiden, oqıwshılar sabaqqa belsendilik penen qatnasadı.

Qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlarında interaktiv texnologiyalardan paydalanıw, jeke tájiriybe toplaw eń áhmiyetli metodikalıq máselelerden esaplanadı. Ádebiyat sabaqlarında interaktiv texnologiyalardı qollanıw haqqında jazılğan metodikalıq ádebiyatlar menen tanısıw múmkin. Negizinde ádebiyatshı muǵallimniń ózi sabaqlarında interaktiv usıllardı nátiyjeli paydalanıw arqalı kóp tabıslarǵa erisedi.

XX ásirdeń aqırı XX1 ásirdeń basına kelip qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda interaktiv texnologiyalardı qollanıwdıń jańa baǵdarı, oylaw qábiletin rawajlandırıw usılları jaratıldı. Ádebiyattı oqıtıwda oqıwshılardıń tıyanaqlı bilim alıwına múnkinshilik jaratıw, kórkem shıǵarmanıń mazmunın túsiniwge baǵdarlaw, sanalı oylaw hám oy juwmaǵın shıǵarıw máseleleri ámelge asadı. Sınlı oylawda jańa usıllar hám pikirlew mexanizmleri islep shıǵıladı hám qollanıladı. Solay etip, qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda interaktiv oqıtıw texnologiyası úlken ámeliy áhmiyetke iye. Nátiyjede bul texnologiyalardı ádebiyat sabaǵında qollanıwdıń metodikalıq talapların basshılıqqa alıw kerek. Interaktiv texnologiyalardı ádebiyat sabaǵında qollanıwda oqıtıwshıǵa tómendegi wazıypalar júklenedi:

Qaraqalpaq ádebiyatı sabaǵına barlıq oqıwshılar tolıq qatnasıwı kerek. Sabaq barısında olardı bir-biri menen almastırıwǵa múmkinshilik beretuǵın texnologiyanı qollanıw paydalı. Oqıwshı hesh bir kishi topardıń turaqlı aǵzalarına aylanıp qalmawı kerek. Jáne de ádebiyat sabaǵında oqıwshılardıń texnologiyalıq tayarlıǵın biliw kerek. Bunda qaraqalpaq ádebiyatı sabaǵına kelgenlerdiń barlıǵı sabaqtıń qálegen túrine tayar bolıwın esapqa alıw, soǵan baylanıslı sabaqta háreketshen qatnasqan oqıwshılardı qollap-quwatlaw, olardıń bir-biri menen pikirlesiwine múmkinshilik jaratıw kerek.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha ótkeriletuǵın interaktiv texnologiyada oqıwshılar sanınıń kóp bolmaǵanı maqul. Bul pikirlesiw sabaǵında kishi toparlardagı oqıwshılar sanınıń artıp ketiwi nátiyjesinde pikir almasıwda jeke juwap beriwdiń waqtı sheklenedi. Sonlıqtan oqıwshı sanı az bolsa ǵana kishi topardagı jumıs ónimli boladı. Sebebi,

oqıwshınıń hárberi sóylewi, úyrenilip atırǵan másele boyınsha hárbir topar pikir almasıwı, zárúrli bolǵanda bir-biri menen aralasıw múmkinshiligi artadı.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha sabaqtı shólkemlestiriwde oqıw xanasınıń tayarlıǵına itibar beril. Oqıwshılardıń úlken hám kishi toparlarda otırıwı, jumıs islewi ushın qolaylı bolıwı kerek. Sol ushın otırǵıshlardı kishi dóńgelekler túrinde qoyıp, hárbir oqıwshınıń kishi topar menen qatnasıwına múmkinshilik jaratıw zárúr. Dóretiwshilik jumısı ushın kerekli materiallar aldın ala tayarlanıp qoyılıwı maqsetke muwapıq.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha ótkeriletuǵın sabaqta qollanatuǵın interaktiv texnologiyanıń barısında tártip hám reglament máselelerine turaqlı itibar beriliwi tiyis. Bunı aldın ala dodalap hám onı buzıwǵa háreket etiw talap etiledi. Mısalı, barlıq qatnasıwshılardı qızıl, jasıl, sarı reńli qaǵaz dóńgeleksheleri menen tanıstırıw, qollanıw maqsetin túsindiriw, shártli belgiler menen ajratıp kórsetiw usaǵan máselelerdi aytıp ótiw zárúr. Sonday-aq hárbir topar aǵzasına sóz erkinligin beriw, bir-birin húrmet etiw, tártipti saqlaw kerekligi eskertilip ótilei.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha ótkeriletuǵın sabaqta oqıwshılardıń toparlarǵa bóliniwinde basta óz erki tiykarında bóliniw, keyin ala tosattan tańlaw principin qollanıw paydalı. Ótkerilgen interaktiv texnologiyalardıń nátiyjeleri muǵallım tárepinen juwmaqlanıp, topar aǵzalarına tiyisli bahalar qoyılıwı, sabaqtıń nátiyjeligi hám sapası arttırılıwı, oqıwshılardıń ádebiyat pánine qızıǵıwshılıǵı kúsheyiwi tiyis.

## **ÁDEBIYATLAR**

1. Сагидуллаева Ж., Қаниязова Ж. Әдебиат теориясын оқытыўда инновациялық технологиялар. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2016. – 48 б.
2. Палымбетов К., Пирниязов И., Бердимуратова Р. Әдебиатты оқытыў методикасы. – Нөкис: 2009. – 204 б.
3. Abduqudusov O., Rashidov H. Kásip óner pedagogikası. – Toshkent: 2009. – 236 б.



4. Orazimbetov Q., Genjemuratov B., Begmuratova G. Ádebiyat. 10-klass ushın sabaqlıq. – Tashkents: Bilim, 2022
5. Allambergenov K., Orazimbetov Q., Bekbergenova M., Bekbergenova Z. Ádebiyat. 11-klass ushın sabaqlıq. – Nókis: Bilim, 2018
6. Юсупов К.А. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. – Tashkent: Sano-standart, 2018. – 21 б.т. – 336 б.
5. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Монография. – Нөкис: Qaraqalpaqstan, 2019. – 7 б.т. – 112 б.
6. Юсупов К.А. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.